

др Милутин Буричић,
адвокат из Пећи

РЕФЛЕКСИЈЕ УЗ ПРОУЧАВАЊЕ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА АЛБАНАЦА

Албански обичаји су већ толико проучени да намећу неке опште рефлексије, готово закључке, што се тиче основних питања међу којима су: какво је право било у Срба преднемањићког периода, који су обичајни извори римског права, какав је однос племенског права и великих религија, однос патријархалних обичаја и морала, јесу ли право и приватна својина настали пре државе. Свако од тих питања је толико значајно да изискује велике студије. Овде се износе кратке рефлексије поменутих редом, у уверењу да и правац размишљања може изазвати шира аналитичка проучавања. Ако овај скромни напис у том успе и наведе на упоредно анализирање наведених фундаменталних проблема, допринеће националној историји права, римском праву, историји религија и етике и општој историји државе и права. Кренимо тим редом.

1. Срби, а и други словенски народи, своје су исконске обичаје заборавили пре него што су их сасвим упознали. Они су већ доста рано у средњем веку прешли у хришћанство и основали своје државе. Црква и држава су вршиле трансформацију старог родовско-племенског права и претакале га у феудални живот, још пре владавине Немањића. Законик цара Стефана Душана (XIV в.) представља историјску прекретницу од племенског сакралног на феудално право. Он трансформира и ствара старе обичаје, прописује устројство државе, право, судство. Но, из тог Законика, других писаних споменика, народних песама и предања види се да су код Срба преднемањићког периода правни обичаји били прожети сакралношћу. Код њих се столећима чувао и обнављао племенски живот, велика патријархална породична задруга са својим домаћином, трајала је крвна освета, купопродаја жена „товарима блага“. Од сакралних правних обичаја код њих се среће и „тврда вјера“ (слична албанској беси) и њен чувар — лични јамац („рука“, „држан“, а код Срба на Косову „пристав“, код Хрвата „дрзан“ и заклетва са заклетвеницима „порота“) као средство суђења. То наводи на помисао да је постојала и сакрална одговорност, слична римској преддијатури и албанској дорзонји. Ако се од тога пође у трагању, није тешко доћи ни до осталих устанаова изведених из „тврде вјере“ и „руке“. Познавање албанских обичаја дозвољава да се лакше дође до метода у изучавању најстаријих правних обичаја код Срба и других словенских народа. Они

су били вероватно врло блиски онима које су Албанци сачували до наших дана — све док их црква и држава нису модификовале и преточиле у своје право. Ток тога процеса можда би се могао пратити са Косова, преко Херцеговине, Црне Горе и Приморја, кроз правне споменике и народну песму. На ужој територији Србије и у Војводини као да је покривен тамом прошлости. Немањихка традиција пренета је у Војводину, а одатле оплемењенија у ужу Србију.

Ту искрсава питање порекла тих сакралних установа у народном праву словенских племенских заједница. Јесу ли оне донете приликом досељавања на Балкан (VI в.), узете од Византије или домородачког становништва. Но, иако је својевремено постојао српско-арбанашки амалгам, ваља имати на уму да су сакралне обичајно-правне установе постојале и код осталих словенских народа у њиховој прапостојбини. Оне се срећу доста касно и у правној историји Руса. Отуда је природније закључивати да се сакрално право јавља у родовско-племенским заједницама многих народа на раном ступњу развика. Зато упознавање обичаја које Албанци још чувају доприноси оријентацији у истраживању обичаја које су многи други народи, па и Срби, преживели, изобичајили и заборавили.

2. Између правних обичаја Албанаца и римског права има доста сличности. Крвна освета је постојала и у Риму. Римљани су имали трибусе, а Албанци имају фисове. Трибуси су доносили *leges regiae*, а фисови доносе обичајна правила која се зову *бесе* или *суљмови*. Римљани су имали *domus* на чијем је челу био *paterfamilias*, чија је моћ (*potestas*) искључивала и право на живот и смрт укућана. Албанци имају „бога куће“ (*i zoti të shtëpisë*), чија моћ (*fuqia*) није ништа мања од моћи *paterfamilias*-а. Начини стицања својине код албанских племена и римских трибуса су врло слични. Беса се код Албанаца чува дорзонијом, која је слична старој римској предикатури, која се касније развила у *fideiussio*, *fidepromissio*, *sponsio*. Арбанашко лично јамство изведено је од именице *dorë* (рука) и гагола *zëpë* (ухваћен), што је по значењу готово идентично са *manu capere*, од чега је изведен назив за правну установу *mancipatio*. Арбанашка заклетва са саклетвеницима (*beja*) у многоме подсећа на *beneficium divisionis*. Арбанашка залога (*prëng*) и етимолошки и правно подсећа на римски *pinus*. Казна прогонства из фиса сличи на *exprognatio*, а издавање кривца крвинку на *deditio*. „Стављање руке на врат“ дужнику налик је на *manus injectio*. Изгледа да је и сакрална санкција (*sacer esto*) задуго била карактеристика римског права.

То сигурно значи да добро познавање правних обичаја Албанаца методолошки може да олакша разумевање кохерентности и узајамних веза римских правних установа у њиховом функционисању, бар у рано време настанка римског права из обичаја или за време док је препоравало варваске народе (сада врло цивилизоване) у централној и западној Европи. Ово, утолико пре, што су извори римског права фактички непотпуни, а понекад и несигурни због оптерећености интерполацијама које су га прилагођавале времену. Тиме се не жели ни из далека наговештавати да су албански обичаји било какав извор римског права. Али ни римско право није извор албанских обичаја.

Размишљања која се крећу овим последњим правцем сматрају албанске обичаје фосилираним остатком римског права зато што је римска држава почињала развитак свога права од обичаја који су били слични обичајима наших Албанаца. У прилог таквим размишљањима наводи се и чињеница да је Балкан дуго био под Римом и Византијом. Али, ако се ствар тера до краја — Балкан је дуго био и под Јелињима који су свуда остављају своје трагове које су прихватили од Епитљана. Арбанашка *pleqnia* (веће старца) слична је старој герусији код Јелина. Чак и израз *pleqnia* вуче етимолошко порекло од грчке речи *palai* (стари). Стари Грци су имали развијено право и пре Римљана. На жалост, оно није сачувано или га познајемо у врло оскудним облицима. Неписане духовне творевине се чувају само предањем, а оно се лако заборавља. Али албански обичаји нису ни остатак права старих Грка какво је било у њиховим филама.

Изгледа да су у целом старом свету, посебно старом Средоземљу, постојали истоветни или врло слични обичаји у време постојања родовско-племенских заједница, дуго и после формирања државица и држава, које дуго векова нису могле потиснути сакралне обичаје. Владујућим класама је увек била важнија власт по вертикали од уређења односа по хоризонтали међу потчињенима. Зато се са доста вероватноће може размишљати о томе да ли су Јелада и стари Рим почели уређење односа међу потчињенима по хоризонтали на темељу трибалних обичаја, сличних онима које су Албанци још сачували. Албанци знају за бесу, Грци су знали за *spitho* одакле се код Римљана родила *sponsio*. У Африци су знали за бога Беса, а у Риму је установа *fides* подигнута на степен божанства у време када су се императори (јачајући власт по вертикали) проглашавали боговима.

Византија је могла значајно утицати на Албанце да лакше сачувају своје племенске обичаје, што је у условима недостатка хоризонталне заштите била њихова насупротна потреба. После краткотрајне извесне сигурности за време Немањиха, наступа турска окупација која не успоставља никакав систем заштите међу Албанцима по хоризонтали, већ им даје „правну аутономију“ (анархију), што поподује да се стари обичаји сачувају кроз цео средњи век.

3. Између старих сакралних обичаја и претхришћанских веровања постоји одговарајућа подударност. Хришћанство је било почело да одваја „тврду вјеру“ — бесу — од нове вјере (алб. *feja*). Али још није било успело да потисне бесу у време када је наступила турска окупација. Примамљен повластицама, део Албанаца прешао је на ислам. Тиме је одбацио хришћански културни калем, а исламоски није сасвим прихватио већ се вратио исконским обичајима. И хришћанство и ислам су изледали као нешто што долази опoља, што за време турско не успоставља ред по хоризонтали, већ само проповеда загробни живот. А сакрална беса је одувек била регулатор односа по хоризонтали.

Беса је са собом сачувала читаву лепезу старих веровања. Понекад их је немогућно разграничити. На везу између многобоштва и сакралних обичаја указује неограничена моћ господара куће (алб. *i zoti të shtëpisë* — што буквално значи бог куће). У том значењу свака кућа има свога бога, који није трансценденталан већ правни сведржител фамилије. Албанци кажу: „Бог је на небу, а 'бог куће' је на земљи.“

Велике религије доносиле су идеју монотеизма, али је у правним односима међу људима остало многобоштво. За обичајно-правни живот страх од пакла на оном свету готово нема значаја, пресудан је сакрални страх од погибије за живот. Безмало свака заклетва садржи овоземаљску санкцију за случај кривоклетства („Нека будем убијен“, „Нека пропаднем до црног вола“). И када се закуне „душом“ не подразумева *spiritus* као код Грка, већ *anima* — духовну и телесну личност — као код Римљана.

Господар куће је и својеврсни свештеник. Он исповеда укућане. Он наређује постове у време пољских радова. Он свакодневно за трпезом „причешћује“ мушке укућане хлебом као симболом узајамне солидарности и заштите. Код њега се може утећи пред страхом од освете. Он улива сакрални страх укућанима. Он одржава односе по хоризонтали и штити укућане, командује нападом и одбраном.

Тријада при везивању бесе (поверилац, чувар бесе, дужник) прожета је сакралним страхом који се креће у кругу. Ако дужник не испуни престацију убиће га чувар бесе; ако чувар бесе не убије вероломног дужника, погинуће од повериоца. То тројство би се дало упоређивати са старозаветним тројством код Јевреја пре но што су основали државу, јамство које је Соломан забрањивао. Сакрални страх је „свети дух“ који прожима арбанашку бесу. Да ли је чувар бесе служио као средство гаранције цркви да обраћени неће напустити нову веру — *fides christiana* или ислам? Могоао је и служити као нека гаранција али обраћеног није сакрално гонио и ако промени веру.

У обичајном праву Албанаца мало се говори о загробном животу и васкрсењу. „То се прича у црквама и цамијама.“ Народ практично разговора о вампирима, чиме правда родоскрћења. Култ савремених религија је више израз формалности него религиозног уверења. Побратимство узајамним пијењем крви са циљем дужности на узајамну освету више се цени него причешћивање у цркви хлебом ради шире солидарности. Обрезањем се улива кастрациони страх деци да не чине родоскрћења.

Даље истраживање ваља препустити историчарима религија.

4. Племенски морал се подудара са племенским правом. Врлина је сваки поступак који доноси пренутну корист а не подлеже сакралној санкцији. Услед неразвијености средстава за рад врлина је стицати својину отимањем од људи, уместо освајањем од природе. У тим отмицама се гине. Ствари се плаћају животињама људи, а број људи надокнађује повећаним наталитетом. Врлина је свака радња којом се стиче овојина над стварима или људима, главно је да учинилац не подлеже сакралној санкцији. Другим речима, врлином се сматрају и пљачке, разбојништва, крађе, преваре, утаје, отмице (посебно жена), блуд — само да не представљају сакралну опасност за учиниоца. Једини аршин којим се мери врлина је: корист и непостојање штетне последице по учиниоца. Племенска етика допушта све што није доступно сакралном гоњењу. Чак и ропски положај дужника у односу на свемогућег чувара бесе, који га је искупио, сматра се дозвољеним. Био је дозвољан ропски положај Рома. Још је дозвољено држање читавих махала у кућном притвору.

Порок се изједначава са срамотом. Срамота је бити оштећен. Срамотан је оштећени који се не може заштитити или осветити, који

не може наплатити двоструку вредност украдене или опљачкане ствари, чија жена побегне или ступи у недозвољене односе с иноплемеником, који превару не може узвратити преваром итд. Часније је одржавати пошне односе са снахом него претрпети срамоту да она ступи у недозвољене односе с особом изван куће, путем тајне женске бесе и тиме отвори круг крвних завада и освета.

Племенски морал не подржава ни уговоре који нису сакрално обезбеђени чуваром бесе. „Језик је од меса и свашта меље“, па се необезбеђени уговори могу једнострано раскидати. Уговори заштићени бесом поштују се као највиша светиња, јер почињају на сакралном страху од погибије вероломника.

Племенска философија не развија побуде за етику већ смисао за поштовање или изигравање права. Велике религије нису својом етиком потиснуле бесу. Оне као да су једва успеле да убеди сакралне повериоце да дозволе дужницима крви слободу кретања из кућног притвора ради сахране умрлих и пријема саучешћа (алб. *patja*). Библијска изрека „нека мртви сахране своје мртве“ схвата се као да је „слаба освета после сто година него она која одмах наступи“. Ближа је мисао о монотеизму него о општечовечанском братству. Јеванђељско „љуби ближњега“ многи разумеју као солидарност са робацима у нападу и одбрани. Ближни је прво укућанин, па братственик и племеник. Њихови се интереси морају поштовати пред страхом у ксенофобну туђину.

Ако је тако било и код других народа, може се дати мислима на вољу о вековним напорима да се дође до савремених етичких гледишта. Требало се одвајати од сакралног менталитета, преко спреге философије са религијом, до потпуне самосталности етике као науке — све то против воље анархичних племена а под окриљем организованих држава.

5. Изучавање албанских обичаја омогућава да се одговори на још једно фундаментално питање, важно за правну историју: шта је старије — право или држава. На то питање постоје три спорна одговора. По једнима је држава старија од права, по другима су право и држава настали једновремено, а по трећима је право старије од државе. Албански обичаји подупирали би треће гледиште.

Северни Албанци су ове до XX века живели без позитивног права, затворени у својим родовскоплеменским заједницама аутономним у погледу примене сакралног права. То племенско право је природно, али врло богато облигационим односима заштићеним бесом, својинским и породичним обичајима, споровима и начином вођења поступка, обичајним судијама и извршитељима. Оно се ослања на племена и родове, братства и куће, без икаквог ослоња на државни организам и државне прописе, често против њих. По том праву могла се стицати својина оригинарним и деривативним путем, вршити сви облици размене помоћу сакралног консензуса, путовати и трговати. Државна интервенција само би разарала такво племенско право. Оно је сакрално зато што се у њему као санкција употребљава крвна овета. Такво право постоји код Албанаца од њихове појаве на историјској позорници до наших дана. Тек у овом веку држава је почела да га потискује својим правом. У нашим данима се обавља историјски преокрет у чему није успела ни Византија, ни немањихка ни турска држава. Племенско друштво се опире уво-

бењу позитивног права и, сматрајући га лабавим по хоризонтали, настоји да задржи сакралне обичаје. Сакрално право се сматра строжим и ефикаснијим од позитивног.

Полазећи од чињенице да су се људи женили и удавали, стицали својину и вршили размену, наслеђивали и стварали сакралну сигурност и санирали деликте пре настанка државе, још у племенским заједницама и да су сви народи прошли кроз фазу родовско-племенског друштва које је имало и своје право — то се са високим степеном вероватноће може доказивати да је племенско право претходило држави, да је оно претежно приватног карактера са сакралним ослонцима. Та сакралност није религиозно-црквена већ приватно-осветничко залагање живота за обавезу. Зато се може рећи да је право настало пре државе. Друга је ствар што правна наука може да прати почетке права тек од настанка писмености, коју је увела држава.

Гледиште да је право настало пре државе, још у племенским заједницама, представља изазов правно-историјској радозналости, не би ли се упознало и то право у коме се могу наћи корени многих правних института које је касније прихватила и модификовала држава или су изгубили санкцију и преточили се у етичке норме. Албанска племена су сачувала та стара изворишта из којих се могу црпсти сазнања.

6. Гледиште да је право настало пре државе има значај и за настанак приватне својине. Мноштво оригинарних и деривативних начина стицања својине у племенском друштву води још далекосежнијем закључку: да је приватна својина настала пре настанка државе, да се и експлоатација човека по човеку појавила пре појаве државе, јер основни ослонац обичајног права (беса „вјера“, fides) крије у себи механизам западања у дужничко ропство, а патријархална породица прикрива патријархално ропство. То није било довољно истражено у време када је Ф. Енгелс, на основу Морганових истраживања, писао *Порекло породице, приватне својине и државе*. Албанолошка истраживања данас наводе на закључак да су приватна својина и право настали давно пре државе.

7. Даље рефлексије могле би да се крећу у правцу проверавања мишљења о постојању матријархата. Патријархални фис познаје полиандрију, али матријархално племе тешко је претпоставити, готово се не да ни замислити. А у одсуству племена нема ни зачетка права без чега матријархат не би могао ни постојати.